

ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ В КОНТЕКСТІ РОБОТИ З БАГАТОДІТНОЮ СІМ'ЄЮ

У статті здійснено короткий огляд становища сучасної багатодітної сім'ї в Україні. Проаналізовано поняття “соціально-педагогічна підтримка”, подано власне визначення поняття “соціально-педагогічна підтримка багатодітної сім'ї”. Визначено структурні компоненти та основні завдання соціально-педагогічної підтримки багатодітної родини.

Ключові слова: багатодітна сім'я, підтримка, соціальна підтримка, педагогічна підтримка, соціально-педагогічна підтримка, соціально-педагогічна підтримка багатодітної сім'ї.

У зв'язку з теперішніми подіями в українському суспільстві, ускладненням політичної, економічної, соціальної ситуацій значно загострилися проблеми усіх категорій населення, у тому числі багатодітних сімей (сім'я, в якій подружжя перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей). На тлі загальної кризи інституту сім'ї в Україні становище багатодітних сімей виявилось особливо вразливим.

До загальних причин кризи інституту сім'ї в українському суспільстві науковці відносять такі: зниження рівня доходів значної частини населення; невпевненість у майбутньому, зростання соціальних загроз; погіршення екологічного стану; низька культура самозбереження (пропаганда паління і вживання алкоголю, наркоманія); обмеження вільного доступу до якісного медичного обслуговування, руйнування системи профілактичних оглядів; втрата традицій багатодітності; зміни в життєвих ціннісних орієнтаціях українців – наявність визначеної межі народжуваності (бездітність, або одна-дві дитини); зміна соціального статусу жінки, розширення кола позасімейних інтересів; відсутність необхідності народження дітей як основи благополуччя та гаранта забезпечення батьків у старості [10].

Тому соціальна ситуація функціонування багатодітних сімей складається таким чином, що більшість із них вважаються такими, що перебувають у складних життєвих обставинах і потребують різного роду підтримки з боку держави,

суспільства, фахівців. Тобто, для успішного вирішення усіх вищезазначених проблем багатодітних сімей необхідна взаємодія спеціалістів із різних галузей діяльності, які б володіли технологіями здійснення соціально-педагогічної підтримки цієї категорії сімей. Нині бракує саме чіткої й ефективної системи соціально-педагогічної підтримки багатодітних сімей, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Уточнення змісту соціально-педагогічної підтримки багатодітної сім'ї, створення ефективної системи її соціального захисту та соціально-педагогічної підтримки, комплексний та системний підхід у підтримці багатодітних родин має стати дієвим механізмом реалізації сімейної політики, покращення демографічної ситуації та бути невід'ємною умовою розвитку нашого суспільства.

Проблема соціально-педагогічної підтримки не є новою. Вона має глибокі історичні корені. Зокрема, провідні ідеї виховання, розвитку та соціалізації дітей в умовах родинного та суспільного виховання були визначені ще класиками педагогіки Я. Коменським, Н. Крупською, А. Макаренко, М. Монтессорі, Й. Песталоцці, В. Сухомлинським, К. Ушинським та іншими.

В Україні різноманітні характеристики сімей досліджувались такими вченими, як-то: Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, В. Костів, В. Кравець, Т. Кравченко, Л. Міщик, В. Панок, Ж. Петрочко, В. Поставий, І. Трубавіна та інші.

Питання розроблення аспектів соціально-педагогічної підтримки сімей та дітей останніми роками вивчають Т. Алексеєнко, І. Бабенко, Л. Буніна, А. Данілова, О. Данченко, О. Карпенко, З. Кияниця, Л. Ковальчук, І. Макаренко, О. Міхеєва, Ж. Петрочко, І. Пеша, В. Тесленко, Н. Чернуха та інші. Разом із тим цілеспрямованого дослідження питання соціально-педагогічної підтримки саме багатодітних сімей не проводилося.

Загалом, наявні дослідження спрямовані на розв'язання таких проблем, як-то: допомога і підтримка сім'ї у виконанні нею основних функцій, корекція внутрішньосімейних стосунків, діагностика становища сімей в Україні, оцінювання потреб дітей, розроблення ефективних шляхів вирішення проблем конкретної особистості чи її оточення тощо.

Мета статті – на основі теоретичного аналізу поняття “соціально-педагогічна підтримка” визначити основні завдання соціально-педагогічної підтримки багатодітних сімей.

За даними соціологічних досліджень, в Україні налічується близько 396 тис. багатодітних родин. З них 298,4 тис. сімей мають по троє дітей, 63,9 тис. – по четверо, 33,9 тис. – по п'ятеро. Близько 1,7 тис. сімей виховують по десятеро і більше дітей. Загалом частка багатодітних сімей в Україні становить близько 3% від загальної кількості сімей, але в них проживає близько 17% всього населення. Найбільше багатодітних родин налічується у Рівненській, Львівській, Закарпатській, Івано-Франківській та Волинській областях. Характерною також є тенденція до зменшення кількості таких сімей в Україні, оскільки вони є найбільш уразливими в сучасних соціально-економічних умовах. Наприклад, наприкінці XIX сторіччя в Україні на одну жінку припадало сім-вісім дітей. На початку XX століття в середньому на сім'ю припадало чотири дитини. Втрачені в Україні традиції багатодітності призвели до того, що сумарний показник народжуваності, тобто кількість дітей, що їх може народити жінка впродовж усього репродуктивного періоду свого життя, зменшився з 2,2 у 1989 році до 1,1 дитини у 2001 році. Для відтворення населення необхідно мати 2,2–2,4 дитини, оскільки сім'я з однією дитиною цю функцію не виконує [9; 10].

Багатодітна сім'я змушена вирішувати низку проблем, пов'язаних зі статусом багатодітних родин у суспільстві, низьким рівнем матеріального забезпечення, безробіттям, поганими житлово-побутовими умовами; станом здоров'я батьків і дітей тощо. Але проблеми скрутного матеріального становища доповнюються також соціально-педагогічними, а саме: взаємовідносини у родині, соціально-рольова нестабільність; емоційна напруженість стосунків у сім'ї; проблеми дітей у сфері освіти, профорієнтації та професійного становлення; проблеми з виховання дітей, що обумовлено переважно низьким рівнем педагогічної культури батьків; проведення змістовного дозвілля всією сім'єю; бродяжництво та аморальний спосіб життя тощо. Тому, на тлі низьких демографічних показників, загальнодержавної кризи сім'ї, орієнтації молодих українських родин на малодітність або ж бездітність взагалі, та з метою покращення становища багатодітних родин у сучасному суспільстві на часі розроблення та впровадження системи соціально-педагогічної підтримки багатодітних родин кваліфікованими спеціалістами та державою загалом.

Разом із тим слід зазначити, що нині, насамперед, потребує детального аналізу поняття “соціально-педагогічна підтримка”,

оскільки тільки розуміння його сутності дасть можливість змістовно наповнити професійну діяльність фахівців.

Сутність поняття “соціально-педагогічна підтримка” міститься на межі соціології, педагогіки, соціальної роботи, соціальної педагогіки і кожне слово має своє смислове навантаження.

Зокрема, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття “підтримка” трактується у двох значеннях: 1) забезпечення, надання необхідних засобів в процесі створення об’єкта, системи; 2) супроводження об’єкта, системи в процесі експлуатації [1].

У відомих російських тлумачних виданнях зміст слова “підтримка” визначено так:

- допомога, сприяння; не дати впасти; висловлення згоди, виступ на захист будь-кого; не дати припинитися будь-чому [5, с. 433];
- опора, підпирання; не давати рушитися і падати, тримати в попередньому вигляді [3, с. 171].

Зарубіжні і вітчизняні педагоги протягом останніх десятиліть серед інших питань підкреслювали й важливість підтримки дитини на шляху її становлення як особистості. Уявлення про її суть є різними, але їх поєднує ідея про необхідність надання допомоги, заохочення, створення умов для максимальної реалізації потенційних можливостей особистості. Особливо актуальними ці ідеї для України стали наприкінці ХХ століття з появою наукової галузі – соціальної педагогіки та професійної соціально-педагогічної діяльності. Саме тоді почалася робота науковців над змістовним наповненням низки категорій соціальної педагогіки, серед яких ми знаходимо і поняття соціально-педагогічної підтримки.

У словнику із соціальної політики (за редакцією Т. Семигіної) подано визначення терміна “соціальна підтримка”: “це спеціальні заходи держави, спрямовані на забезпечення умов, достатніх для існування окремих соціальних груп, сімей, осіб, які відчувають труднощі у виконанні окремих функцій у процесі своєї життєдіяльності” [7, с. 178–181].

У Малій енциклопедії із соціальної педагогіки зазначено, що серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної діяльності є і завдання з “надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості” [8, с. 265].

В Енциклопедії для фахівців соціальної сфери (за загальною редакцією професора І. Звереві) знаходимо визначення

понять соціальної та соціально-педагогічної підтримки: “соціальна підтримка – система заходів соціально-педагогічної роботи, спрямованої на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг; система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей”; “соціально-педагогічна підтримка – надання допомоги особистості у процесі соціалізації з метою розкриття та розвитку її можливостей. Орієнтована на створення умов для подолання індивідом труднощів в інтелектуальному, моральному, емоційно-вольовому, психологічному розвитку, визначення інтересів і потреб, шляхів подолання проблеми, що допомагає досягти бажаних результатів у різних сферах життєдіяльності” [12, с. 161].

Аналізуючи категорії “педагогічна підтримка” і “соціально-педагогічна підтримка”, О. Гукаленко вважає, що між ними є багато спільного, але є й відмінності, головною з яких є те, що “педагогічна підтримка – це дії вчителя у навчальному закладі з надання учням різноманітної допомоги педагогічного характеру, в той час як соціально-педагогічна підтримка – це допомога соціального педагога кризовим категоріям населення” [2, с. 71].

І. Кочерга вважає, що “соціально-педагогічна підтримка – це комплекс заходів педагогічного характеру, спрямованих на допомогу особі в кризовій ситуації, в умовах різких змін у процесі її життєдіяльності” [4, с. 11].

Соціально-педагогічну підтримку, з позиції С. Ращотіної, можна розглядати як різновид таких процесів:

- 1) вузький процес підтримки, що здійснює дорослий, націлений на задоволення базових потреб дитини в безпеці, самоповазі, любові;
- 2) процес посередництва, адже діяльність соціального педагога у вирішенні соціальних проблем дитини є посередницькою;
- 3) процес супроводу: підтримка дитини, посередництво й супровід утворюють цілісний процес взаємодії, націленої на вирішення проблеми й забезпечення умов повноцінного соціального розвитку дитини, посилення соціалізуючих впливів.

Сутнісною особливістю соціально-педагогічної підтримки є те, що потреба в ній виникає тоді, коли в індивіда чи групи

склалася проблемна ситуація у відносинах із соціальним середовищем. Вона завжди має адресний характер і спрямована на те, щоб вирішити проблему конкретної особистості чи її оточення [6, с. 20].

Загалом, різні науковці, такі як О. Газман, М. Галагузова, О. Караман, О. Кодатенко, О. Козлова, О. Кузьменко, Л. Кулікова, І. Ліпський, Л. Оліфіренко, О. Токмакова, Г. Філонов, Н. Чернуха зазначають, що *суть феномену соціально-педагогічної підтримки полягає в об'єднанні зусиль і ресурсів суспільства, соціальних і соціально-педагогічних інститутів та особистостей, що володіють потенціалом соціально-педагогічного впливу, з метою створення сприятливих умов розвитку і соціалізації особистості, в допомозі їй у життєвому і професійному самовизначенні і реалізації, захисті від несприятливих чинників зовнішнього середовища і вирішенні соціально-педагогічних проблем у різних життєвих ситуаціях* [11].

Спираючись на вищезазначене поняття соціально-педагогічної підтримки, поняття *соціально-педагогічної підтримки багатодітної сім'ї* ми визначаємо як систему заходів та послуг соціально-педагогічного впливу, спрямовану на надання допомоги багатодітним сім'ям, що опинилися у складних життєвих обставинах, визначення шляхів усунення несприятливих факторів їхньої життєдіяльності з метою подолання кризових явищ та створення сприятливих умов для розвитку і соціалізації, насамперед, дітей, а також кожного члена цієї категорії сімей.

Також ми можемо визначити такі *структурні компоненти соціально-педагогічної підтримки багатодітної родини*:

- надання психолого-педагогічних послуг;
- проведення дій із соціальної адаптації та педагогічної реабілітації;
- надання необхідної інформації (консультативна соціально-педагогічна робота);
- розроблення та реалізація різноманітних проектів на державному, регіональному та місцевому рівнях;
- створення державного органу соціально-педагогічної підтримки багатодітних родин (наприклад, Центр багатодітної сім'ї), громадських організацій та об'єднань;
- застосування інноваційних форм і методів соціально-педагогічної підтримки (консультації, тренінги, курси, робочі групи та інше);

- стимулювання саморозвитку та самозабезпечення багатодітної сім'ї;
- підвищення педагогічної культури батьків та формування батьківської компетентності тощо.

Виходячи із цього, *суб'єкти соціально-педагогічної підтримки покликані виконувати такі функції*: діагностична (вивчення особливостей багатодітної сім'ї, виявлення її потенціалів); охоронно-захисна (правова підтримка багатодітної сім'ї, забезпечення її соціальних гарантій, створення умов для реалізації її прав і свобод); організаційно-комунікативна (організація спілкування, ініціювання спільної діяльності, спільного дозвілля, творчості); соціально-психолого-педагогічна (психолого-педагогічна просвіта членів багатодітної сім'ї, надання невідкладної психологічної допомоги, профілактична підтримка і патронаж); прогностична (моделювання ситуацій і розроблення певних програм адресної допомоги); координаційна (встановлення і підтримання об'єднання зусиль департаментів допомоги багатодітній сім'ї, соціальної допомоги населенню, відділів сімейного неблагополуччя органів внутрішніх справ, соціальних педагогів освітніх установ, реабілітаційних центрів і служб).

В умовах нестабільності соціально-економічного розвитку, кризових та інфляційних процесів сім'ям, у тому числі сім'ям з дітьми та, зокрема, багатодітним сім'ям, державою гарантовано різноманітні види підтримки та соціальні послуги. Також, у зв'язку із виникненням складних життєвих обставин у багатодітних сім'ях, державою створено систему соціальних закладів, які надають соціальні послуги з метою відтворення життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. Але, на жаль, вони часто діють неузгоджено або дублюють діяльність один одного.

Перенесення акцентів сімейної політики на засади стимулювання саморозвитку та самозабезпечення сім'ї, надання адресної соціальної допомоги, чітка взаємодія центральних і місцевих органів виконавчої влади, активізація діяльності органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань можуть бути дієвішими. Перевагою зазначеного варіанта є те, що згадані заходи сприятимуть ціннісній трансформації ставлення українців до створення та функціонування сім'ї, посиленню відповідальності кожного з батьків за виховання дітей,

запровадженню ефективного механізму взаємодії та соціального партнерства сім'ї, громадськості і держави.

Соціально-педагогічна підтримка багатодітних сімей повинна бути системною, спрямованою на створення сприятливих правових, соціальних, психологічних, соціально-педагогічних і економічних умов для повноцінного проживання, функціонування та розвитку багатодітних сімей, забезпечення оптимального виконання багатодітною родиною своїх функцій, зокрема виховної та демографічної, підвищення її життєвого рівня, посилення ролі багатодітної сім'ї як необхідного осередку суспільства та плекання багатотіткових традицій українського народу.

Основними завданнями соціально-педагогічної підтримки багатодітних сімей є:

- поліпшення умов для повноцінного виховання та розвитку дітей у багатодітних сім'ях;
- упорядкування роботи із соціального захисту та підтримки багатодітних сімей;
- запровадження правової, психолого-педагогічної та організаційно-методичної системи з метою створення оптимальних умов для повноцінного виховання дітей у багатодітних сім'ях;
- забезпечення надання адресної підтримки та проведення превентивної роботи із сім'ями, в яких існує ризик потрапляння осіб у складні життєві обставини;
- створення системи цілеспрямованої підготовки майбутніх батьків до подружнього життя, підвищення рівня їхньої батьківської компетентності;
- створення максимально сприятливих умов для оздоровлення дітей з багатодітних сімей;
- забезпечення умов для проведення змістовного дозвілля і культурного відпочинку багатодітних сімей;
- підтримка обдарованих і талановитих дітей з багатодітних сімей;
- підвищення авторитету багатодітних сімей у громаді, формування у підростаючого покоління бажання створювати міцні багатодітні сім'ї;
- проведення фестивалів сімейної творчості, вечорів-вшанування професійних династій, які спрямовані на родинно-сімейне виховання, пропаганду українських традицій подружнього життя;

- організація та проведення благодійних, соціально-культурних, інформаційно-освітніх заходів для багатодітних сімей до Міжнародного дня сім'ї, Дня матері, Дня родини, новорічно-різдвяних свят та інше;
- сприяння наданню гуманітарної та благодійної допомоги для багатодітних сімей, які перебувають у скрутному матеріальному становищі тощо.

Становище багатодітної сім'ї в Україні є неоднозначним і з позиції держави, і з позиції громадськості. Впровадження матеріальних, економічних, медичних, психологічних, соціальних, соціально-педагогічних заходів підтримки багатодітності, зміна негативного ставлення до багатодітної сім'ї, поширення у громадській свідомості розуміння важливості і цінності багатодітної родини, покращення демографічного стану українського суспільства мають стати пріоритетними завданнями суспільства на шляху розбудови держави.

У роботі з надання соціально-педагогічної підтримки багатодітним родинам необхідно: вдосконалити форми превентивної та консультативної роботи з питань шлюбу, сім'ї, виховання дітей; вивчити і перейняти прийнятний для українців досвід інших країн з вирішення проблем багатодітних сімей; розробити і втілити у життя національну модель соціально-педагогічної підтримки як багатодітних родин, так і всіх сімей загалом; сприяти зміцненню шлюбно-сімейних відносин із задіянням нових форм просвіти населення тощо.

Тобто, система соціально-педагогічної підтримки багатодітної родини повинна бути спрямована на усунення перешкод і складних життєвих обставин, що заважають її успішній життєдіяльності та повноцінній соціалізації дітей із таких родин. Це особливий вид спеціально організованої професійної соціально-педагогічної діяльності, яка полягає у виявленні, визначенні та вирішенні проблем означеного типу сім'ї з метою покращення її життєдіяльності.

Слід також зазначити, що проблеми багатодітних сімей можна розв'язати тільки шляхом удосконалення та оптимізації діяльності всіх органів центральної та місцевої виконавчої влади, співпрацею спеціалістів різних галузей, а також з допомогою громади. Актуальні проблеми багатодітної родини мають вирішуватися на засадах соціального партнерства сім'ї та держави, коли держава надає всебічну підтримку сім'ї, а сім'я несе відповідальність за виховання і розвиток дітей перед державою.

Література

1. Великий глумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
2. Гукаленко О. В. Теоретико-методологические основы педагогической поддержки и защиты учащихся-мигрантов в поликультурном образовательном пространстве : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Ольга Владимировна Гукаленко. – Ростов-на-Дону, 2000. – 397 с.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Владимир Даль. – М. : Цитадель, 1982. – Т. 3. – 784 с.
4. Кочерга И. В. Социально-педагогическая поддержка педагогов среднего профессионального образования с синдромом эмоционального выгорания : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. пед. наук : 13.00.08 / Ирина Владимировна Кочерга. – Майкоп, 2007. – 23 с.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка: около 57000 слов / С. И. Ожегов ; под. ред. чл.-кор. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – М. : Рус. Яз., 1988. – 750 с.
6. Расчетина С. А. Социодидактика: история и теория социальной педагогії : монографія / С. А. Расчетина, О. М. Зайченко. – Великий Новгород : Нов. ГУ, 2003. – 343 с.
7. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т. В. Семигіна. – К. : Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2005. – 253 с.
8. Соціальна педагогика : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
9. Соціальний захист та підтримка багатодітних сімей (стаття 2 липня 2014 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article.
10. Соціально-економічні аспекти функціонування багатодітних сімей в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.old.niss.gov.ua/Monitor/juni08/18.htm.
11. Чернуха Н. М. Категорія соціально-педагогічної підтримки: теорія і практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua.
12. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.

Т. В. Букий

Содержание социально-педагогической поддержки в контексте работы с многодетной семьей

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье осуществлен краткий обзор положения современной многодетной семьи в Украине. Проанализировано понятие “социально-педагогическая поддержка”, дано собственное определение понятия “социально-педагогическая поддержка многодетной семьи”. Выделены структурные компоненты и основные задачи социально-педагогической поддержки многодетных семей.

Ключевые слова: многодетная семья, поддержка, социальная поддержка, педагогическая поддержка, социально-педагогическая поддержка, социально-педагогическая поддержка многодетной семьи.

T. V. Bukii

The Content of Socio-Pedagogical Support in Context of Working with Large Families

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine)

The article presents a brief overview of the situation of modern large families in Ukraine. The author analyzes the concept “socio-pedagogical support”, gives her own definition of “socio-pedagogical support of large families”. The structural components and the main tasks of socio-pedagogical support of large families are defined.

Socio-pedagogical support of large families should secure favorable legal, social and economic conditions for the functioning and development of large families, ensuring optimal execution by large families of their functions, in particular educational and demographic ones, improving their living standards.

The author emphasizes the need to strengthen the role of the large family as an essential unit of society.

Keywords: large family, support, social support, pedagogical support, socio-pedagogical support, socio-pedagogical support of large family.

References

1. Busel, V. T. (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrayinskoï movy* [Big explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: Perun.

2. Gukalenko, O. V. (2000). *Teoretiko-metodologicheskie osnovy pedagogicheskoi podderzhki i zashchity uchashchihsia-migrantov v polikulturnom obrazovatelnom prostranstve* [Theoretic-methodological fundamentals of pedagogical support and protection of students-migrants in the polycultural educational space]. (Doctoral dissertation, Rostov-on-Don).
3. Dal, V. I. (1982). *Tolkovyii slovar zhivogo velikorusskogo iazyka: Vol. 3* [Explanatory dictionary of the Great Russian language]. Moscow: Tsytadel.
4. Kocherga, I. V. (2007). *Sotsialno-pedagogicheskaiia podderzhka pedagogov srednego professionalnogo obrazovaniia s sindromom emotsionalnogo vygoraniia* [Socio-pedagogical support of teachers of the middle vocational education with a burnout syndrome]. (Dissertation abstract, Maikop).
5. Ozhegov, S. I. (1998). *Slovar russkogo jazyka* [Dictionary of the Russian language]. Moscow: Rus. Yaz.
6. Raschetina, S. A. & Zaichenko, O. M. (2003). *Sotsyodidaktika: istoriia i teoriia sotsialnoi pedagogiki* [Sociodidactics: the history and theory of social pedagogics]. Velikii Novgorod: Nov. GU.
7. Semyhina, T. V. (2005). *Slovnnyk iz sotsialnoi polityky* [Dictionary on social politics]. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia".
8. Zverieva, I. D. (Ed.). (2008). *Sotsialna pedahohika: mala entsyklopediia* [Social pedagogics: a small encyclopedia]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
9. *Sotsialnyi zakhyst ta pidtrymka bahatoditnykh simei* (2014) [Social protection and support of large families]. Retrieved from www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article.
10. *Sotsialno-ekonomichni aspekty funktsionuvannia bahatoditnykh simei v Ukraini* [Socio-economic aspects of large families' functioning in Ukraine]. Retrieved from www.old.niss.gov.ua/Monitor/juni08/18.htm.
11. Chernukha, N. M. *Katehoriia sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky: teoriia i praktyka* [The category of socio-pedagogical support: theory and practice]. Retrieved from www.irbis-nbu.gov.ua.
12. Zverieva, I. D. (Ed.). (2012). *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery* [Encyclopedia for specialists of the social sphere]. Kyiv; Simferopol: Universum.